

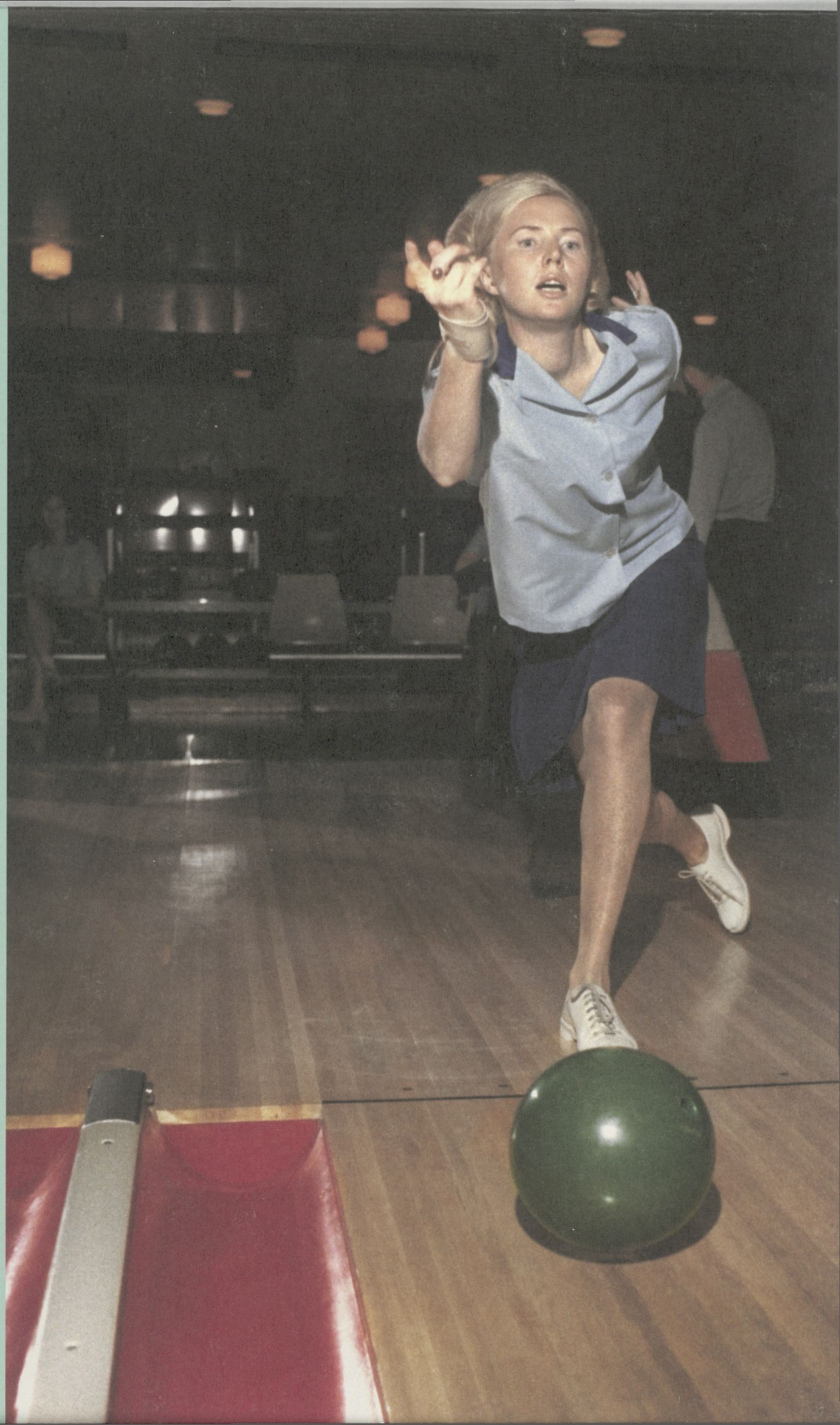
LEKAR OCH SPEL FATABUREN

LEKAR OCH SPEL

FATABUREN

2014

2014

LEKAR OCH SPEL

Red. Dan Waldetoft

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN – Nordiska museets och Skansens årsbok – är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2014
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör Dan Waldetoft
Medredaktör Kristina Lund
Bildredaktörer Jonas Hedberg och Marie Tornehave
Översättning till engelska Alan Crozier
Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon
Omslagsfoto KW Gullers, © Nordiska museet

Tryckt hos Göteborgstryckeriet 2014
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 572 6

Wm. S. Leland
Leland

I natt ska vi ut och stjåla rovor

PER LARSSON är forskare och intendent med ansvar för naturbruk vid Nordiska museets avdelning Julita gård.

MATTI WIKING LEINO är forskare med inriktning på kulturväxternas historia vid Nordiska museets avdelning Julita gård.

DET FÖRBUDNA LOCKAR och är en extra krydda i leken. Den godaste smakupplevelsen uppnås då man i skydd av höstmörkret smyger över till grannen och snor åt sig en frukt, så mycket godare än om den kommer från den egna trädgården. Gratis är gott, eller är det själva risken för upptäckt som lockar? Vissa lekar kan tange-ra vad som är moraliskt riktigt. Tillåter samhället viss stöld? Större delen av Europa har levt med en skapelseberättelse där pallning av frukt är grunden till människors kunskap men också till synden. Är också rotfrukter förbjuden frukt?

Rovor och rovor och rötter och räjä...

Att palla frukt förknippar nog de flesta med stöld av äpplen eller päron, men på vissa platser och i äldre tider har andra saftiga frukter varit mer tillgängliga. Det blev extra tydligt när Programmet för odlad mångfald (POM) i början av 2000-talet uppmanade allmänheten att skicka in frön från äldre köksväxter. Några frön till rovor av äldre lantsorter kom in och med dem även berättelser om hur rovodlingen förr varit utsatt för pallning. I dag är rovor myck-

Lyckad rovstöld?
Foto: Gerda Söderlund, Leksands lokalhistoriska arkiv.

Typiska exempel på foderrova resp. svedje-rova. Akvareller av Henriette Sjöberg.
Foto: Kentaroo Tryman.

et ovanligt, men odling har förekommit i Sverige sedan de äldsta skriftliga källornas tid och antagligen mycket längre än så. Vilken betydelse rovan haft i kosthålllet har varierat och vi kan konstatera att det skiljt sig åt mellan olika områden och tidsperioder. I norra Sverige verkar rovan, med sin snabba tillväxt, haft en mer betydande position i kosthålllet. Åtminstone ger folkminnesarkivens material den bilden.

Rovor har odlats på olika sätt och för olika ändamål. Rovodling till människoföda har förekommit såväl i trädgårdstäppan som på särskilda rovland. Odlingarna var troligen mer lika det vi i dag skulle kalla trädgårdsodling snarare än åkerbruk. Till exempel redovisas rovgården »Roffwgård«) på Julita kungsgård i 1500-talets räkenskaper som en separat post intill humlegård, kålgård och kryddgård. Odlingen var inte obetydlig. 1586 redovisas en skörd på 30

tunnor, allt för konsumtion på gården. Rå eller tillagad framgår inte av dokumenten men en mindre del konserverades genom syrning.

Rovan passade särskilt bra i svedjejordbruket eller på annan mark som blivit bränd. Askan efter bränningen gynnade rovarna med näringsämnen och skyddade delvis mot skadedjur. Vanligen såddes rovarna året efter ett eller ett par års odling av råg. På svedjemark odlades en särskild sorts rovor som nästan helt växte ovan jord. I Nordiska museets frågelistor nämns »den runda, röda sorten«. Från Göingebygden i nordöstra Skåne berättas att man på svedjelanden satte potatis och att man mellan fårorna sådde rovfrön. Det var en rund platt sort som barn åt med stor förtjusning alldeles som om de vore äpplen. Den rovan är i dag helt försvunnen, men svedjerovor finns bevarade från Härjedalen, Norge och Finland.

I slutet av 1800-talet började rovor användas i stor omfattning som foder till mjölkkor. Den odlingen gjordes på åkermark och rovarna var stora och avlånga. Odlingen av foderrovor, »korovor«, upphörde först under andra halvan av 1900-talet. I norra Sverige anordnades till och med rovodlingstävlingar. I Älvsbyns hushållningsgilles protokoll från 1915 kan man läsa att hemmansägaren Karl Seger i Tvärån vann och fick en prissumma på 25 kr som skulle utgå som bidrag till jordbruksredskap. Flera andra- och tredjepriser delades också ut, alla i form av redskap eller bidrag till sådana.

... ta en till och ta en till ...

Trots att rovarna var avsedda för kreaturen tycks de ha varit begärliga för människor. Bengt Lundström har berättat om sin barndom på 1940-talet i Råstrand, 20 mil nordväst om Umeå, hur man om höstarna smög ut på åkrarna och pallade korovor. Genom att sticka fingret i jorden kunde man känna efter om rovarna var bra, stora nog. Man ryckte sedan upp rovan som skalades och därefter skrapades med en kniv för att man skulle erhålla det söta rovmoset. Det fanns andra rovor också, men Bengt tyckte att korovorna var de allra bästa.

Skogen svedjas för att ge plats åt råg och rovor. Foto: V. Lundgren, Nordiska museet.

Skörd av kålrötter och rovor, barnen har fått var sin rova.
Okänd fotograf, Nordiska museets arkiv.

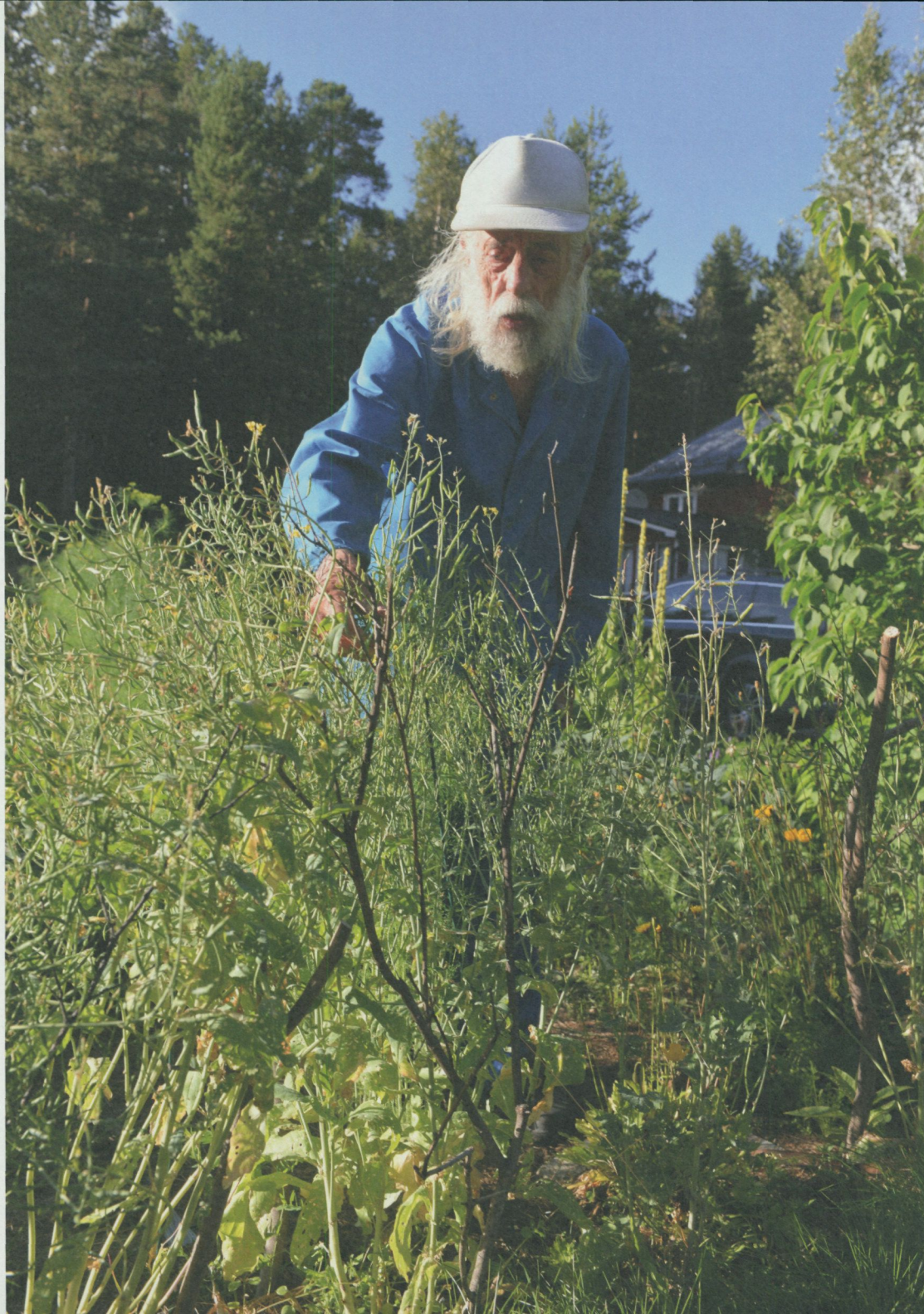
Från Tännäs i Härjedalen berättar Jon Olof Olofsson om hur han i dag odlar en äldre lantsort av rova, delvis för att det skall finnas några rovor att stjäla. Han minns själv från barndomen hur det var vanligt med rovodling vid gårdarna. Vid skymningen kunde några barn träffas för att i skydd av mörkret ta några rovor från ett land man i förväg valt ut. Det var pojkar som tog rovor och han kan inte minnas att någon vuxen eller flicka gjorde detsamma. Palla var inte ett ord som fanns i bygden utan det hette att man stal rovor. »Det var spännande, det var mörkt«, berättar Jon Olof om kvällsaktiviteten, och man fick höra efter så det inte kom någon. Han är noggrann med att poängtera att det inte förekom någon vandalism. »Man tog med sig vars en rova men aldrig att man förstörde odlingen på något annat sätt.« Att man stal rovor var inget som var tillåtet men samtidigt verkar de vuxna inte tagit det så allvarligt. »Mina föräldrar hade växt upp med det själva och min far stal rovor som liten«, säger Jon Olof.

Att rovtjuvar delvis var accepterade bekräftar Arne Jonssons berättelse från Bjurholm i Västerbotten. »Jag var 8 år och tänkte ta en rova från grannen Gustavs fina rovland. Jag gick nerböjd efter rovraden för att söka den största finaste rovan, när jag plötsligt såg två stövlar en meter framför mig. Där stod Gustav! Då kände man sig mycket liten. Tur att Gustav var snäll, han hjälpte mig sen att hitta en bra rova.« Rovorna som Arne pallade var foderrovor som odlades på större land. Trakten där han växte upp låg i skogsbygden så han fick gå genom skogen till rovlanden. Visst var det spännande, men han minns inte att någon blev arg för att man tog en rova.

»Man tog gärna de största rovorna, varför man gjorde det vet jag inte för man orkade aldrig äta upp en hel rova«, berättar Arne. Precis som i den tidigare berättelsen var det innandömet av rovan som var begärligt. Ibland skars tunna skivor, men främst delades rovan och skrapades med en matkniv så att man fick det saftiga mos som man åt. I dag odlar han själv rovor från gamla frön som han hittade på gården när han återvände dit på 1970-talet.

Anders Berg växte upp i Kopparnäs i Norrbotten och minns från

Jon Olof Olofsson
i sitt rovland. Foto:
© Åsa Evertsdotter.

På väg till rovlandet?
Foto: Gunnar Lundh,
© Nordiska museet.

1950-talet hur de pallade rovor. »Ibland fick man lov att ta rovor av bonden men mer spännande var det om man gjorde det i smyg. Absolut roligast var det om någon i bondgården upptäckte att man stal rovor och började jaga en.« Det hände också att man tog morötter men det sågs inte med lika blida ögon. Det var foderrovor som odlades och landen låg ofta nära gården. Man letade efter stora rovor att stjäla och speciellt de som hade en så kallad sötrand. Det var en längsgående spricka som bildades på de stora rovorna och de med sötrand var extra saftiga. Från Kyrkslätt i Finland finns en uppfattning om just sprickor i rovorna. Det sades att om rovorna sprack så tydde det på att det varit tjuvar i rovlandet, rovorna hade börjat skrika och spruckit sönder av skrämsel. Anders berättar att det kunde hända att man hade siktet inställt på en stor rova som visade sig vara liten då man drog upp den. »Då stack man tillbaka den i jorden och tog en som var större.« Detta pojkbuss, för det var inga flickor med, var alltså ingen vandalism, utan trots det oärliga

uppsåtet visade man respekt för grödan då man stack tillbaka den och inte bara lämnade den på ytan. Eller var det för att dölja sitt misstag?

Men nog pallade flickor rovor, de med. I Oxberg i Mora i Dalarna, som på många andra orter, hjälpte barnen till med att gallra rovor. Gallringen var viktig för att de rovor som blev kvar skulle växa sig stora. Senare fram mot hösten var det en annan typ av gallring som förekom i skymningen. Laila Spik berättar hur hon och de andra barnen i byn, sex till sju stycken, smög ut i rovlanden. »Det var både pojkar och flickor och vi var väl runt sju och tio år. Där tog man sig en rova för att sedan gömma sig bakom en sten i skogskanten. Där kunde vi, utan att synas, torka bort jorden och skala rovan för att sedan äta av den. Ville man ha en till smög man sig åter igen ut i landet.« Även här var det korovor som odlades och pallades. Men det var inte de största rovorerna som eftertraktades. Den skulle vara lagom stor, »de största var så torra«. Nog visste föräldrarna om vad barnen gjorde på kvällarna men inte blev det några allvarliga påföljder av dessa räder i rovlandet.

Någon allvarlig stöld verkar pallningarna inte varit, inte heller under 1800-talet. Från Lappland finns uppgifter om pojkar och drängar som i höstmörkret stal rovor. Där fanns en gammal regel som sade att om man kom till en annans rovland kunde man ta tre rovor, en i var hand och en i munnen, och att det då inte skulle räknas som att man stal. I Uppland var det dock viktigt att man inte blev påkommen då man tog rovor. Annars fick man skämmas och utstå att bli kallad för Snaskpelle. Uttrycket snaska användes i trakten annars för att beskriva grisars sätt att rota och böka i jorden.

... ta en till mig, ta två till dig ...

Rovstöld är inget sentida påfund. De medeltida landskapslagarna är värdefulla källor för att få insikt i livet under senmedeltiden och så också om stöld från trädgårdsland och åker. Straffen för tjuvnad av olika skördeprodukter är minst sagt varierande. Stöld av säd el-

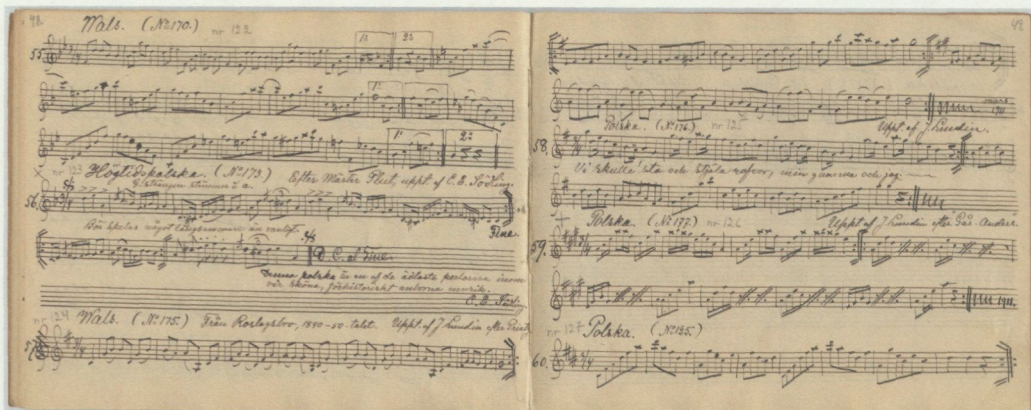

ler humle straffades hårt, med kropps- eller dödsstraff, för trädgårdsprodukter var straffen mildare. I Södermanlands, Upplands och Västmanlands landskapslagar och i Dalalagen fanns straffsatter för stöld av rovor upptecknade. I Södermanland verkade till och med en småskalig rovpallning vara tillåten: »Går någon genom ett rovland, tar han saklöst fem rovor.« Även de andra landskapslagarna gav straffrihet så länge stölden var ringa. De största straffen utmättes då stölden inte var en stundens ingivelse utan då man tog så mycket att det fick bäras på ryggen eller forslas bort med ett transportmedel. Då var det inte tal om ofog utan betydande bötesbelopp avkrävdes tjuven.

Om inte lagen kunde skydda mot rovsnatteri fanns andra knep att ta till. Några gick ut på att med en tråd som dragits genom ett skelett, eller en käpp som använts för att mäta upp en likkista, omringa rovlandet som på så sätt skulle skyddas mot tjuvnad. Den som klev in i ett omringat rovland blev fast där. Samma sak skedde om ett kranium från kyrkogården hade använts som såskäppa vid sådden av rovor. I finsk folktro finns två knep att ta sig ut från ett omringat rovland beskrivna. Antingen tog man av sig vänstra skon och lämnade kvar en bit av strumpan i landet och sade: »Det här lämnar jag i stället för det jag tar härifrån.« Det andra knepet var mer komplicerat. Det berättas att den som var fast i rovlandet hade synen av en vägg framför sig och en sjö bakom sig, hur han eller hon än vände på sig. För att ta sig därifrån var rovtjuven tvungen att dra ner byxorna och hoppa baklänges med ändan före i sjön. På så vis kunde man ta sig ut ur det omringade rovlandet.

Mer handfast kunde ett kranium från kyrkogården grävas ner i rovlandet för att skydda mot stöld. Från Härjedalen meddelas att man skulle fånga en orm och ta hand om huvudet. Man lät sedan de frön som skulle sås rinna genom gapet. Den som tjuvade från ett sådant land skulle kännas igen genom att det växte ut ormfjäll på högra tinningen. I avskräckande syfte fanns dessutom sägner om hur tjuven blir bortförd vid stöld från djävulens eget rovland eller råkade ut för »rogumman«, det väsen som höll till i rovlandet för att hålla barn borta.

Kvällens rovstöld planeras vid gårdsgården. Foto: KW Gullers, © Nordiska museet.

Visan »Vi skulle stå å stjäla rovor min gumma och jag«. Foto: Svenskt visarkiv.

... och ta en stor, en till ...

Som stölden i sig är sången och musiken en del av traditionen kring rovorerna. Rubrikerna i den här artikeln är textraderna ur en visa om rotfruktsstöld som finns meddelad från Järna i Dalarna i svaret på ULMA:s frågelista om odlingsväxter från 1937:

I natt ska vi ut att stjäla rovor
 Rovor och rovor o rötter och räjä
 Ta en till och ta en till
 Ta en åt mig och ta en åt dig
 Och ta en stor, en till

Fler visor om att stjäla rovor finns, bland annat en från Uppland som börjar: »Vi skulle stå å stjäla rovor min gumma och jag«. Texten skiljer sig från övriga uppgifter genom att den ger sken av att det är vuxna som stjälar. En rovtjälavis från Södermanland lyder: »Har jag kunnat trott att rovor var så rara, så had' jag tagit några hem till Sara. Har jag kunnat trott att rovor var så goda, så had' ja' tagit med mej allihopa.« Från Skåne kommer en festmarsch med refrängen: »Ta dej e rova, ta dej två.«

Visorna uppviglar till stöld och manar inte till måttfullhet. Trots det är det något lekfullt, något lustfyllt över dem. Och inte får man intryck av att rovestöld var ett brott. Att rovor ingått i en folklig tradition under lång tid är uppenbart, men finns den bara kvar i folkminnesarkiven?

Förhoppningsvis inte. Jon Olof i Tännäs odlar sina rovor för att hålla både rovorerna och traditionen vid liv. »Att stjäla rovor skall vara lite spännande så det händer att jag går ut och är lite barsk då jag ser att någon är vid odlingarna. Men ibland får jag också visa var rovorerna står, det är inte alla som vet vad det är de skall ta.« Varje höst får han påhälsning av rovtjuvar. Dagmar Åkerström från Funäsdalen återkommer varje år.

Att stjäla rovor, en tradition som fortfarande lever – rovtjuvar i landet förenen eder! Varför inte odla några rovor nästa säsong och sprida budskapet om jordens saftiga frukter i grannskapet? Vem vet, har du tur så är alla rovor borta fram mot höstkanten och en tradition har åter fått liv.

Skålorovor från
Ljungdalen, Härje-
dalen. Foto: Matti
Wiking Leino.